

2025, 9 (4), 1730-1747 | Araştırma Makalesi

Askerî Kimliğin Ötesinde Bir Vali Portresi: Şehir Hizmetleri ve Sosyal Devlet Anlayışıyla Herseme b. A'yen

Yasin Kurnaz¹

Öz

Herseme b. A'yen (ö. 200/816) Abbâsî devrinde ön plana çıkan asker, komutan ve siyasi bir isimdir. Herseme b. A'yen denilince akla onun askerî faaliyetleri gelir. Belki bu konuda yaptığı önemli işlerden dolayı onun başardığı diğer pek çok hizmet gölgede kalmış ve gün yüzüne çıkarılmamıştır. Oysa Herseme b. A'yen görevlendirildiği şehirlerde ilk olarak emniyeti sağlamış ve hemen ardından şehre kazandırılacak alt yapı ve üst yapı hizmetlerine girişmiştir. Herseme b. A'yen Tarsus, Mısır, Tunus'un doğusunda bir sahil şehri olan Münestîr, Filistin, Horasan ve Hulvân'da gerçekleştirdiği faaliyetleriyle, ismi geçen şehirlere ve halklarına önemli katkılar sunmuştur. Şehirlerin savunmasını güçlendiren surlar, deniz kenarlarına yapılan duvarlar, ayrıca vergi düzenlemeleri ve halkın ihtiyaçlarına yönelik çeşitli projelerle, halkın güvenini kazanmıştır. Şehirlerdeki sosyal düzeni korumuş, sosyal refahı hedefleyen adaletli uygulamalarla adından söz ettirmiştir. Şimdiye kadar sadece siyasi ve askerî faaliyetleriyle bilinen Herseme b. A'yen'in, adil ve sosyal devlet anlayışıyla sorunları giderme politikalarını, görev yaptığı şehirlere kazandırdıklarını ve bu kazanımların halkın yaşamı ve siyasi yönelimlerindeki etkilerini inceleyen araştırmamızın sözü edilen konudaki eksikliğin giderilmesine katkı sunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Herseme b. A'yen, Abbâsîler, Harûnürreşîd, Me'mûn

Kurnaz, Yasin. "Askerî Kimliğin Ötesinde Bir Vali Portresi: Şehir Hizmetleri ve Sosyal Devlet Anlayışıyla Herseme b. A'yen". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/4 (Aralık2025), 1730-1747. <https://doi.org/10.32711/tiad.1733931>

Geliş Tarihi	03.07.2025
Kabul Tarihi	27.11.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı, Niğde, Türkiye, yasinkurnaz@windowslive.com, ORCID:0000-0001-5930-8382.

A Portrait of a Governor Beyond His Military Identity: Harthama b. A'yan through Urban Services and the Concept of the Social State

Yasin Kurnaz ¹

Abstract

Harthama b. A'yan (200/816) stands out as one of the prominent military figures and political actors in Abbasid history. He is primarily remembered for his military engagements. Perhaps due to his major contributions in these areas, many of his other services have remained in the shadows and not been fully recognized. However, Harthama b. A'yan's approach was first and foremost to ensure safety in the cities he was assigned to, and then he initiated infrastructure projects. Through his activities in cities like Tarsus, Egypt, the coastal city of Monastir in eastern Tunisia, Palestine, Khurasan, and Hulwan, Harthama made significant contributions to the cities and their inhabitants. He strengthened city defenses with walls, built walls along the seashores, and implemented tax regulations and various projects aimed at the needs of the people, gaining their trust. He maintained social order in these cities and was known for implementing just policies that aimed at social welfare. Until now, Harthama b. A'yan has been known primarily for his political and military activities, but our research, which examines his policies to resolve issues based on his just and social state understanding, the projects he introduced to the cities he served, and their impacts on the lives of the people and political orientations, is expected to contribute to filling the gap in the current literature.

Keywords: History of Islam, Harthama b. A'yan, Abbasids, Hārūn ar-Rashīd, al-Ma'mun

Kurnaz, Yasin. "A Portrait of a Governor Beyond His Military Identity: Harthama b. A'yan through Urban Services and the Concept of the Social State". *Türkiye Journal of Theological Studies* 9/4 (Aralık2025), 1730-1747. <https://doi.org/10.32711/tiad.1733931>

Date of Submission	03.07.2025
Date of Acceptance	27.11.2025
Date of Publication	31.12.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asist Prof Dr., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Sciences, Siyar-i Nebi and Head of Department of Islamic History, Niğde, Türkiye, yasinokurnaz@windowslive.com, ORCID:0000-0001-5930-8382.

Giriş

Hız. Peygamber'in amcası Abbâs'ın neslinden gelen Abbâsîler, Emevî Hanedanlığını yıkararak iktidara gelmiş ve 132/750-656/1258 yılları arasında hüküm sürmüştür. Askerî güçlerini dayandırdıkları Horasan bölgesi veya selefleri olan Emevîlerin merkezi Suriye toprakları yerine hilafet merkezi olarak Irak'a yerleşmişler ve devleti buradan idare etmişlerdir. Başta mevâlî politikası olmak üzere birçok farklı tutumla siyasî arenada yer alan Abbâsîler, tarihlerinde inişli çıkışlı dönemleri olsa da oldukça uzun bir süre hayatta kalmakla başarılı olarak addedilmiştir. Bu başarılarında özellikle ilk dönemlerde başa gelen halifelerin yetenekli olmaları, askerî alanda pek çok önemli harbi kazanabilen mahir komutanlarının varlığı kadar valilerinin yönetim becerileri de önemli bir yer tutmaktadır. Komutanların savaş arenasındaki zaferleri ve valilerin genel itibarıyla şehir ve bölge yönetimindeki başarıları, hanedanlığın merkezde karşılaşılabilecek sorunları minimize etmiştir. Aksi durumlarda halifenin yükü artmış ve devlet yönetiminde hem siyasî erki hem de halkı rahatsız eden bir tablonun ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Herseme b. A'yen Abbâsîlerin ilk dönemleri diyebileceğimiz tarihlerde yaşamıştır ki bu dönem halifelerin yetkin olduğu ve hanedanlığın nispeten daha az sorunla karşılaştığı bir devirdir. Bununla birlikte Herseme b. A'yen'in Emîn-Me'mûn kavgası başta olmak üzere, bazı iç isyanlar ve Me'mûn'un Ehl-i beyt politikasında yanlış yönlendirilmesi gibi pek çok büyük sorunla mücadele etmek zorunda kaldığı görülmektedir. İyi bir komutan olduğu anlaşılan³ Herseme'nin görevlendirildiği şehirlere kazandırdığı pek çok proje ve şehir yönetimindeki başarılarına akademik çalışmalarda yeterince değinilmediği görülmektedir. Onun imar faaliyetlerinin incelenmesi hem yaşadığı dönemin hem de kendi hayatının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak; ayrıca Abbâsîlerin askerî ve siyasî başarılarının yanında, şehircilik ve belediyeçilik hizmetleriyle eşzamanlı yürüyen devlet yapısının hanedanlığın uzun ömürlü olmasındaki rolünü ortaya koyacaktır.

Elinizdeki makalede klasik İslâm tarihi kaynaklarına başvurulmuş, Arapça bazı çağdaş eserler incelenmiş⁴ ve Türkiye'deki ilgili araştırmalar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kısa süre önce tamamlanan Hüseyin Güç'e ait "Abbâsîler Döneminde Herseme b. A'yen'in Siyasî Faaliyetleri" isimli yüksek lisans tezi konu hakkında yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Tezde Herseme'nin siyasî ve askerî faaliyetleri ayrıntılı biçimde ele alınmış olmakla birlikte, onun görev yaptığı şehirlerdeki idarî ve toplumsal hizmetlerine sınırlı ölçüde değinildiği tespit edilmiştir. Bu durum, konunun tez kapsamında değerlendirilmeyerek kapsam dışında bırakıldığını göstermektedir. Herseme'nin hayatı merkeze alınarak yapılmış başka bir çalışma bulunmamaktadır. Yine Herseme'nin yaşadığı dönemdeki bazı askerî-politik meseleler incelenirken şahsına da ilgili olduğu yerlerde değinen araştırmalar vardır.⁵ Dolayısıyla önemli bir Abbâsî valisi olan Herseme'nin görev yaptığı şehirlerdeki faaliyetlerine yönelik bir çalışmanın eksikliği saptanmıştır. Bu çalışmada önce Herseme b. A'yen'in hayatı ele alınmış, ardından siyasî, idarî ve askerî faaliyetlerine kısaca değinilmiş; daha sonra ise görev yaptığı şehir ve

³ Herseme b. A'yen ve yaşadığı dönem Abbâsîler hakkında bk. Hüseyin Güç, *Abbâsîler Döneminde Herseme b. A'yen'in Siyasî Faaliyetleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 9-41; Nahide Bozkurt, "Herseme b. A'yen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/239-240.

⁴ Hennâ Kâzım Halife, "ed-Devru'l-İdarî li Herseme b. A'yen (h.201) fi'd-Devleti'l-'Abbâsiyye", *Mecelletü'l-'Üstâz* 210 (2014), 473-490; Kasım Hasen, "Herseme b. A'yen (h. 200), Sîretühü ve İshâmühü fi's-Siyâseti'l-'Abbâsiyyeti", *Mecelletü'l-'Sâmerrâ* 7 5/16 (Ağustos 2009), 40-66.

⁵ Örnek olarak bk. Mesut Can, *Abbâsî Geleneğinde Sâsânî-Fars Tesiri Fazl b. Sehl Örneği* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016); Ümit Eskin, *Abbâsîler Döneminde Valilik*, ed. Hakan Temir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022).

bölgelere kazandırdığı hizmetler üzerinde yoğunlaşmıştır.

1. Herseme b. A'yen'in Kısa Biyografisi

Herseme b. A'yen'in doğumu çocukluğu ve gençliği hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Herseme b. A'yen'in Hâşimî olduğu zikredilmekle birlikte bu ifadenin; onun Hâşimoğullarından geldiğini belirtmekten ziyade Hâşimî aileden gelen Abbâsî Hanedanlığına olan bağlılığına binaen verildiğini söylemek isabetli olacaktır. Herseme'nin Horasanlı olduğu ve aslen Araplardan geldiği bildirilmiştir. Herseme'nin üç oğlu olup bunlar Hâtim, A'yen ve Yahyâ'dır. Künyesi büyük oğluna nispetle Ebû Hâtim diye verilmiştir.⁶ Gut hastası olması hasebiyle Herseme'nin yürümekte zorlandığı bildirilmiştir.⁷ Herseme'nin falcılardan hoşlandığı⁸ ve çalışanlarına maaş vermede isteksiz davrandığı gibi bazı bilgiler de nakledilmektedir.⁹

Herseme, beş Abbâsî halifesiyle birlikte çalışma imkânı bulmuş ve her birinin döneminde de kendisine önemli görevler tevdi edilmiş, bu görevlerdeki başarılarıyla onların takdirini kazanmış bir devlet adamıdır. Bu halifeler sırasıyla kısmen Mansûr'la (136/754-158/775) başlamak üzere Hâdî (168/785-169/786), Hârûnürreşîd (169/786-193/809), Emîn (193/809-198/813) ve Me'mûn'dur (198/813-218/833).¹⁰ Herseme'nin, Abbâsî iktidarının güvenini kazandığı bir bürokrat ve asker olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Hârûnürreşîd tarafından pek çok şehirde görevlendirilmiş olması onun Herseme'ye olan itimadını göstermektedir.

Herseme devlet işlerinde gizliliğin önemini bilen, yaşa ve tecrübeye önem veren, birlikte iş yaptığı kişilerden de verdiği sözleri tutmalarını, işin gizli kalmasında hassas kalmalarını isteyen bir kimsedir. Planlarının uygulanmasında açık sözlü olmuş, ciddi bir tutum takınmış ve her görev yaptığı yerde yaptığı konuşmalarda halkın güven ve sevgisini kazanmaya dikkat etmiştir. Devlet işlerinde yürürlüğe girecek politika ve operasyonlarında çalıştığı kimselerden özellikle gizlilik konusunda söz ve biat aldığı zikredilmiştir.¹¹

Me'mûn'un mevâfikerinden birisi olan Herseme'nin¹² İsnâaşeriyye'ye göre on iki imamın sekizincisi olarak bilinen Alî er-Rızâ'nın (ö. 203/818) taraftarlarından birisi olduğu da zikredilmektedir.¹³ Bununla birlikte kendisinin herhangi bir Ehl-i beyt isyanında ismi

⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1968), 8/332; Güç, *Abbâsîler Döneminde Herseme b. A'yen'in Siyasî Faaliyetleri*, 6. Herseme kelimesinin aslana verilen isimlerden birisi olması konusunda bk. Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (Kahire: Dârü'l-Hidâye, ts.), 34/91.

⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr Câhiz, *el-Burşân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1990), 310.

⁸ Zira Ebû Zeyd el-Kettâf isimli birisinin Herseme'nin vücudunun heybetine bakarak kendisine söylediği sözlerden hoşlandığı ve bu falcıya değer verdiği kaydedilmiştir. Geniş bilgi için bk. Câhiz, *el-Burşân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân*, 484.

⁹ Herseme'nin, mutfağında Fazl b. Mervân isimli başarılı bir çalışanın maaşına zam yapmaktaki tutumuna işaret edilerek onun cimri olduğu çalışanlarına maaş vermede sıkı durduğu söylenmiştir. Hatta zammı yeterli bulmayan bu işçi daha sonra Hârûnürreşîd'in sarayında başka bir işte çalışmaya başlamıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed Tenûhî, *Nişvârü'l-muḥâdara ve aḥbârü'l-müzâkere (Cevâmi'u't-tevârîh)* (Dimeşk, 1930), 1/27-28.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Güç, *Abbâsîler Döneminde Herseme b. A'yen'in Siyasî Faaliyetleri*, 9-41; Bozkurt, "Herseme b. A'yen", 1/239-240.

¹¹ Örnek hadise için bk. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/329-330, 333.

¹² Âyetullah Ebû'l-Kâsim b. Alî Ekber b. Hâşim Müsevî Hûî, *Mu'cemü ricâli'l-hadîs ve taḥṣîlü ṭabaḳâti'r-ruvât*, nşr. Muhammed Saîd et-Turayhî (Necf: Mektebetü'l-Fikr, ts.), 20/280-281.

¹³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(ṭabaḳâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 14/420-421.

geçmemektedir. Dolayısıyla onun Ehl-i beyt'e sevgi duyan birisi olduğu ancak herhangi bir siyasî sempaticanlığının bulunmadığını söylemek isabetli olacaktır. Zira ileride de değinileceği üzere Me'mûn'un, Ali er-Rızâ'nın veliahtlığı konusundaki kararı karşısında Bağdat'taki durumu ve kendisinden gizlenenleri ortaya çıkarma gayesi, onun mezhebî ve siyasî bir Şîî yöneliminin olmadığını göstermektedir. Güzel ahlakıyla anılan Herseme'nin¹⁴ cesur bir komutan olduğu ve şehirlerdeki imar faaliyetleri göz önüne alındığında bu konudaki yetenekleri anlaşılmaktadır.¹⁵

Şahsiyeti hakkında bu kadar bilgiyle iktifa ettiğimiz Herseme'nin siyasî hayatı oldukça hareketli geçmiştir. Herseme, siyasî arenaya ilk olarak Mansûr döneminde çıkmıştır. Mehdî'nin veliaht olarak atanmasına karşı olduğu için hapse atılmış ve Mehdî'nin hilafetinde affedilerek serbest bırakılmıştır. Dahası bazı isyanların bastırılmasında görev alarak hilafete hizmet etmeye başlamıştır.¹⁶ Hâdî'nin (169/785) iktidarında da halifenin önemli komutanlarından birisi olmaya devam etmiştir. Abbâsîlerin üçüncü halifesi Mehdî, vefatından önce veliaht olarak sırasıyla Hâdî'yi ve diğer oğlu Hârûnürreşid'i atamıştır. Ancak bir süre sonra Hâdî, kardeşini azlederek yerine kendi oğlunu veliaht atamak istemiş ve kardeşler arasında taht mücadelesi başlamıştır. Hâdî, Herseme'ye Hârûnürreşid'i öldürmesini emretmiş ancak Herseme bu işe rızasının olmadığını açık bir dille belirtmiştir. Aralarında geçen ve Herseme'nin Hârûnürreşid'i ve kadrosunu öldürme fikrinin yanlış olduğunu beyan ettiği konuşmayla aynı gece halife Hâdî kafaları karıştıracak şekilde vefat etmiştir. Hâdî'nin vefatını öğrenen Herseme vakit kaybetmeden Hârûnürreşid'e giderek biat etmiştir.¹⁷ Halife Hâdî'nin vefat etmeden önce Hârûnürreşid ve ekibini ortadan kaldırma fikrine isteksiz yaklaşan ve halifenin vefatının ardından yeni halifeye biat etmekte tereddüt etmeyen Herseme, bu davranışlarıyla Abbâsî devletinin birlik ve beraberliğine verdiği değeri göstermiştir. Nitekim halife değişimine rağmen devlet kademesindeki görevlerini koruması,¹⁸ yeni yönetimin ona duyduğu güvenin ispatıdır. Zira detaylıca açıklanacağı üzere pek çok şehirde valilik yapmıştır. Hârûnürreşid'in özellikle Afrika'daki şehirlerin sorunlarıyla ilgili kendisinden akıl danıştığı bir kimse olmuştur.¹⁹

Hârûnürreşid döneminde 178/794 senesinde önce Filistin'e ardından Mısır'a atanmış, bir ay kadar süren Mısır valiliği esnasında bölgedeki isyanı bastırıp, birliği sağlamış olarak valilik vazifesini devretmiştir.²⁰ Aynı sene Hârûnürreşid tarafından İfrîkiye'ye atanmıştır. Burada Abdullah b. el-Cârûd önderliğindeki Berberîlerin çıkardığı ve hilafetin bölge hâkimiyetini kaybetmesine neden olan isyanların bir kısmını, başında

¹⁴ Hasen, "Herseme b. A'yen (h. 200), Sîretühü ve İshâmühü fi's-Siyâseti'l-Abbâsiyyeti", 43. Herseme'nin güzel ahlakına örnek olarak anlatılan hâdise için bk. Müellifi Meçhul, *el-Uyûnü'l-hadâ'îk fi aḥbâri'l-hakâ'îk* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsnâ, ts.), 3/287-288; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, thk. Ebû'l-Kâsım İmâmî (Tahrân: Sürûş, ts.), 3/495-496.

¹⁵ Ebû Gays Muhammed Hayrüdî b. Mahmûd Zirikî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm-i li'l-Melâ'în, ts.), 8/81.

¹⁶ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1997), 5/179, 213-214.

¹⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/187; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, 3/494-495; Müellifi Meçhul, *el-Uyûnü'l-hadâ'îk fi aḥbâri'l-hakâ'îk*, 3/290.

¹⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aḥbâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 2/228; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/289; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'ü z-zamân minnâ sebete bi'n-naql evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü Sâdır, 1900), 1/472.

¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/384-385.

²⁰ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dârü ve Mektebetü Hilâl, 1988), 145-146; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/256; Müellifi Meçhul, *el-Uyûnü'l-hadâ'îk fi aḥbâri'l-hakâ'îk*, 3/317.

bulunduğu büyük bir orduyla kısa sürede bastırmayı başarmıştır. Herseme aldığı her yenilgiden sonra kısa sürede güçlerini yeniden toplayabilen Abdullah b. el-Cârûd'la mücadele etmek için Alâ b. Sa'îd'i görevlendirmiştir. Nitekim Alâ b. Sa'îd 179/795 senesinde Abdullah b. Cârûd'u tutuklayarak Herseme'ye getirmiştir.²¹

Kayrevan'da bölgeyi yönetmeye devam eden Herseme, bu isyandan sonra Yahyâ b. Mûsâ'yı görevlendirerek bölgede İyâd b. Vehb ve Küleyb el-Cemî'nin çıkardığı isyanları bastırmıştır.²² Herseme görüldüğü üzere pek çok isyanın çıktığı bölgede başarılı bir dönem geçirmiş ve ardından Hârûnürreşîd tarafından 179/795'te Fas'a vali atanarak 180/796'ya kadar burada görevini sürdürmüştür.²³

Herseme'nin belki de en marjinal politikası İbrahim b. Ağleb'i İfrîkiye'ye ataması olmuştur. Şöyle ki Mısır ordusunun liderlerinden İbrahim b. Ağleb ve beraberindeki on iki adamının başkentle arasının bozulmuş olmasına rağmen²⁴ Hârûnürreşîd tarafından sınır bölgesi valisi olarak atanan Herseme, İbrahim b. el-Ağleb'i o bölgedeki askerler ve diğerlerine komutanlık vermek için görevlendirmiştir. Herseme, İbrahim b. Ağleb'i affetmesi ve ona güvenmesi için halifeyi ikna etmiştir. Olaylar Herseme'nin dediği üzere gelişmiş ve burada başarılı işler yapan İbrâhim b. Ağleb halkın sevgisini kazanmıştır. Hatta İbrahim b. Ağleb ilerleyen yıllarda çıkan isyanlarda da bölgenin sükûneti için çalışmıştır. Nitekim Herseme, İbrahim b. Ağleb ve adamlarının merkezden gelecek yüz bin dinarlık yardımı talep etmeyeceklerine, aksine merkeze kırk bin dirhem göndereceklerine dair söz almıştır. Bu taahhüt üzerine Herseme, halifeye İbrahim b. Ağleb'in bölgeye vali olarak atamasını tavsiye etmiştir. Halife de bu tavsiyeye uyarak onu 184/800'de İfrîkiye'ye vali atamış ve idarenin babadan oğula geçmesine müsaade etmiştir.²⁵ Herseme bu kararıyla İfrîkiye'deki bitmek bilmez isyanların artık merkezi meşgul etmesinin önüne geçerek kısa vadede başkenti rahatlatmıştır.

Herseme 181/797'de halifeden kendisini İfrîkiye valiliğinden azletmesini istemiştir.²⁶ Aynı sene Bağdat'a geldiğinde Hârûnürreşîd'in koruma birliğinin başına getirilmiştir.²⁷

Hârûnürreşîd'in vefatından sonra Emîn ile Me'mûn arasında hilafet kavgası başlamış ve Herseme, Me'mûn'un tarafında yer almıştır. Herseme'nin siyasî zekâsına güvenen Me'mûn, gücünü ona ve Tâhir b. Hüseyin'e dayandırmıştır.²⁸ Herseme'nin Me'mûn'un ordusunu Emîn'e karşı hazırlamada ciddi katkıları olmuştur.²⁹ Karşılaşmada Emîn'in ordusu mağlup edilmiş ve daha sonra Herseme ve Tâhir b. Hüseyin liderliğindeki birlikler Bağdat'ı kuşatmıştır. Emîn, savaşın dengesinin Me'mûn lehine değiştiğini fark ettikten sonra Herseme'ye teslim olmaya karar vermiştir. Herseme, Emîn'e teslim olması

²¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/301-302; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, nşr. G. S. Colin – E. Lévi-Provençal (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1983), 1/88-89; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Kâsım İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nîs fi ahbârî İfrîkiyye ve Tânis* (Beyrut: Dârü'l-Mesîre, 1993), 62; Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *el-'Aşrû'l-'Abbâsiyyü'l-evvel* (Kahire, 1966), 27.

²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/301-302; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1/88-89.

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/301-302. Şunu zikretmek gerekir ki bu bilgi bir tek İbnü'l-Esîr'den geçmektedir.

²⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe*, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Matbaatü'l-Hükûmeti'l-Kuveyt, 1985), 1/201.

²⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 231.

²⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 231; İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nîs*, 62.

²⁷ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1977), 382; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, ts., 285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/314.

²⁸ İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nîs*, 62.

²⁹ Ahmed Muhtâr Abbâdî, *fi't-Târîhi'l-'Abbâsî ve'l-Endelüs* (Beyrut: Dârü'n-Nehzâtî'l-Arabiyye, 1976), 97.

karşılığında onunla Me'mûn'a gideceğine dair ona söz vermiş ve bunu Tahir'den gizli yapmıştır. Ancak Emîn, Herseme'ye doğru yola çıktığında Tahir b. Hüseyin onu yakalayarak ve 198/813'te öldürmüştür. On beş aylık kuşatma böylece son bulmuştur.³⁰ Me'mûn döneminde aldığı görevlerden birisi de halifenin koruma birliği başkanlığıdır.³¹

Herseme'nin belki de en başarılı askerî faaliyeti Ebü's-Serâyâ İsyanı'nı bastırmasıdır. Daha önce üzerine gönderilen Abbâsî birliklerini mağlup etmeyi başaran Ebü's-Serâyâ³² 200/815 senesinde Herseme tarafından Kûfe'de ve diğer yerleşim yerlerinde mağlup edilmiştir.³³ Ordunun komutanlığının Herseme'ye verilmesi bu durumun ortadan kaldırılmasında en büyük etkiyi yaratmıştır. Ebü's-Serâyâ daha önceleri Herseme'nin adamlarından birisi olduğu için Herseme onun aklından neler geçtiğinin ve ne planladığının farkında olmasının avantajıyla hareket etmiştir. Özellikle Kûfe halkını ona destek olmaktan vazgeçirme politikası Ebü's-Serâyâ İsyanı'nın bastırılma başarısının asıl sebebidir. Herseme bununla yetinmeyerek Kûfe halkını ve ileri gelenlerini kendi saflarına çekmeyi de başarmıştır.

Herseme Ebü's-Serâyâ'yı öldürdükten sonra halifeyle görüşmek için Horasan'a yönelmiştir.³⁴ Zira Me'mûn'un halife olmasıyla beraber hem devlette hem de halife üzerinde etkinliği artan Fazl b. Sehl ve kardeşi Hasan'ın³⁵ halifeyi yanlış bilgilerle manipüle ettiğini ve birisinin çıkıp gerçeklerin halifeye söylenmesi gerektiğini düşünmüştür. Kendisine geri dönmesinin emredildiği mektuplar gelmesine ve vezirin tehditlerine rağmen halifenin huzuruna çıkan Herseme, vezir Fazl b. Sehl'in de Me'mûn'u kışkırtmasıyla hapse atılmış ve burada öldürülmüştür. Ebü's-Serâyâ isyanını Herseme'nin çıkarttığı iddiası halifeyi Herseme'ye karşı yeterince doldurmaya yetmiştir.³⁶ Hayatını şehirlerin imarı, emniyeti ve refahı için çalışmakla geçiren Herseme'nin öldürülmesi Bağdat başta olmak üzere bazı şehirlerde isyan çıkmasına neden olmuştur.³⁷

2. Herseme b. A'yen'in İmar Faaliyetleri

³⁰ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd Dîneverî, *el-Aḥbârü'l-t-tüvâl*, thk. Abdülmün'im Âmir (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabî, 1960), 399-400; Ali b. el-Hüseyn Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.), 301-302; el-Mutahhar b. Tâhir Makdisî, *el-Bed' ve't-târîḥ* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 6/110; Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Zâfir, *Aḥbârü'd-düvelî'l-münkaṭi'a*, thk. İsmâ Mustafa Hezâyime (İrbid: Dâru'l-Kindî, 1999), 2/335-336; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigoriyus b. Tâciddîn İbnü'l-İbrî, *Târîḥu muḥtaşarî'd-düvel*, thk. Antuvan Sâlihânî el-Yesûî (Beyrut: Dâru's-Şark, 1992), 132-133; el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali Ebü'l-Fidâ', *el-Muḥtaşar fi aḥbârî'l-beşer* (Kahire: Dâru'l-Fikir, 1986), 10/237-241; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücumü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Mısır: Dâru'l-Kütüb, ts.), 2/159-160; Abbâdî, *fi't-Târîḥi'l-Abbâsî ve'l-Endelüs*, 98-99; Ahmed Ferid Rufâî, *Asrî'l-Me'mûn* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısıriyye, 1928), 1/256; Dayf, *el-Asrî'l-Abbâsiyyi'l-evvel*, 39.

³¹ Ya'kûbî, *Târîḥu'l-Ya'kûbî*, 303.

³² Ya'kûbî, *Târîḥu'l-Ya'kûbî*, 292; Halife b. Hayyât, *et-Târîḥ*, 470; Rufâî, *Asrî'l-Me'mûn*, 1/258-259.

³³ Ya'kûbî, *Târîḥu'l-Ya'kûbî*, 292; Ebü'l-Fidâ', *el-Muḥtaşar fi aḥbârî'l-beşer*, 1/21; İbn Tağrîberdî, *en-Nücumü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 2/166; Ebü'l-Felâh Abdülhay İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbârî men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 2/474.

³⁴ Taberî, *Târîḥu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/542; Ebü'l-Fidâ', *el-Muḥtaşar fi aḥbârî'l-beşer*, 1/22.

³⁵ Müellifi Meçhul, *el-Uyûnü'l-hadâ'ik fi aḥbârî'l-hakâ'ik*, 3/344; Rufâî, *Asrî'l-Me'mûn*, 1/257-259.

³⁶ Ebü Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Muḥabber*, thk. Ilse Lichtenstädter (Beyrut: Dâru'l-Afâkî'l-Cedide, ts.), 488-489; Ya'kûbî, *Târîḥu'l-Ya'kûbî*, 294; Taberî, *Târîḥu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/542-543; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, 4/122; Ebü'l-Fidâ', *el-Muḥtaşar fi aḥbârî'l-beşer*, 1/22; Zehebî, *Târîḥu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(ṭabaḳâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, 13/80.

³⁷ Ebü Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber* (Kitâbü Tercemâni'l-İber) *ve dîvânü'l-mübedte' ve'l-haber fi eyyâmî'l-Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarâhüm min-zevî's-sultânî'l-ekber*, thk. Halil Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 3/307-308.

Abbâsîlerde valiler yalnızca askerî ve idarî işlerden sorumlu değildir. Valilerin önemli görevlerinden birisi de şehri yaşanılabilir kılmalarıdır. Bunun için emniyet, imar, iskân, toprak ıslahı, ikta vb. yollarla halkı toprak sahibi kılma gibi faaliyetler valiler için vazgeçilmez vazifelerdir. Nitekim halkın toprak sahibi yapılarak üretime katılması sağlanmıştır. Böylece hem halk üretim ve ticaret yoluyla, hem devlet vergi yoluyla kazanmıştır. Ayrıca yaşam kalitesi artan ve üretime katılarak işleriyle uğraşan halkın devlete aidiyet bilincinin artması, isyanların azalması umulmuştur. Abbâsîler döneminde uygulanan iskân politikalarının öncelikle askerî amaçlar güdülerek yapıldığı kanaati hâkimdir. Ancak aşağıda da değinileceği Herseme b. A'yen örneğinde de görüldüğü üzere kimi zaman tarım ve çiftçilik amacıyla da bunun gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Araştırmamızın bu bölümünde Herseme'nin görev yaptığı yerleşim yerlerindeki imar, iskân, toprak ıslahı vb. politikalarına değinilmiştir. Bu faaliyetler şehir şehir yahut bölge bölge başlıklar hâlinde kaydedilmiştir.

2.1. Tarsus Valiliği

Tarsus şehrinin önemi ilk olarak Bizans üzerine gerçekleştirilen 162/778-779 yılındaki seferlerde fark edilmiştir. Bir sınır şehri olan bu yerleşim yerindeki Tarsus Kalesi'nin müstahkem kılınmasının ve buradaki asker sayısının artırılmasının sınır güvenliğinde ve Bizans'a düzenlenecek saldırılarda sağlayacağı faydalar anlaşılmış ancak Tarsus'un imar ve iskân edilmesi kararı ilk defa Mehdi döneminde gündeme gelmiştir.³⁸ Buna rağmen Hârûnürreşîd dönemine kadar bu politika uygulamaya konulamamıştır.

Herseme'nin Tarsus'a görevlendirilmesi esas itibarıyla Bizans'ın Tarsus'a saldırmak üzere olduğuna dair haberlerin başkent Bağdat'a ulaşmasıyla gerçekleşmiştir. Nitekim saldırı haberleri üzerine Hârûnürreşîd, Bizans'tan önce davranarak 171/787 yılında Herseme'yi Bizans'a bir sefer düzenlemesi için görevlendirmiştir. Bunun için de Tarsus'un imar edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim Herseme 30.000 askeriyle Tarsus'a gidip Bizans'ın saldırılarına karşı sınırları müstahkem kılmak ve gerekli askerî sevkıyatları yapabilmek için kaleleri onarmıştır. Sınır güvenliğini sağladıktan sonra Herseme'nin ikinci işi iskân faaliyetleriyle burayı daha müreffeh, daha yaşanılır kılmak ve halkın yaşam kalitesini arttırmak için projeler hayata geçirmek olmuştur.³⁹ Öncelikle Tarsus'ta yaşayanların ve iskân edilmek üzere buraya sevk edileceklerin şehri cazip bulabilmesi için ilk ihtiyaç olan güvenliği sağlamayı amaçlamış ve bu doğrultuda şehrin etrafındaki emniyet noktalarını güçlendirmiştir. Şehrin surlarına beş ayrı kapı ve bu kapıların haricinde burçlar inşa ettirmiştir. Böylece gözlem noktalarını daha kullanışlı hâle getirmeyi amaçlamıştır. Şehrin surları sağlamlaştırılarak seksen yedi burç eklenmiş ve şehre beş ayrı giriş yeri eklemiştir. Şehrin farklı noktalardan gerçekleşen girişlerini emniyete almakla kalmamış aynı zamanda bu burçlarla tahkim ettiği gözlem noktalarıyla şehri daha güvenli kılmıştır. Tüm bu inşaat faaliyetleri için Ferec b. Süleym'i görevlendirmiştir.⁴⁰

³⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 169-170; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 2/227-229.

³⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/323; Kudâme b. Ca'fer Ebû'l-Ferec, *Kitâbü'l-Harâc ve şınâ'at(şan'at)i'l-kitâbe* (Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1981), 310; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kahire: Dâru'l-Fikir, 1986), 10/205; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/273.

⁴⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 169-170; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/323; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve şınâ'at(şan'at)i'l-kitâbe*, 310; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-mugrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1/88-89; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/301, 380-381.

Emniyeti sağlayan Herseme şehrin ortasından bir kanal açtırmıştır. Bir nehir kadar güçlü mahiyete sahip bu kanalın üzerine kemerler-köprüler yaptırmıştır. Horasan'dan getirilen üç bin kişi burada iskân edilmiştir. Ayrıca Antakya'dan iki bin kişi daha getirilerek Bizans'a karşı yeni bir kuvvet oluşturulmuştur. Tüm bu insanların geçimlerini sağlamalarına bir katkı olarak topraklar ıslah edilmiş ve yerleştirilen halka iktâ olarak dağıtılmıştır. Bütün bu şehir hizmetlerinden sonra Hac için Irak'a giden Herseme'den sonra Tarsus valiliğine Ca'fer b. Yahyâ b. Hâlid atanmıştır.⁴¹ Herseme'nin özellikle askerî amaçlı imar faaliyetleri ilerleyen yıllarda Bizans saldırılarına karşı meyvesini vermiştir.⁴²

Herseme'nin Tarsus'taki faaliyetleri, Abbâsîlerin sadece askerî güvenliğe değil, sürdürülebilir şehirleşmeye ve toplumsal istikrara da büyük önem verdiklerini göstermektedir. Nitekim sınır güvenliğini sağlamakla yetinmeyip iskân, altyapı ve zirâî düzenlemelere yönelmiş olması, şehir yönetiminin çok boyutlu bir anlayışla ele alındığını ortaya koyar. Bu yönüyle Herseme'nin icraatları, Abbâsî merkezî idaresinin taşradaki varlığını güçlendirirken aynı zamanda devletin sınır bölgelerinde kalıcı kontrol ve nüfuz kurma stratejisinin de bir parçası olarak değerlendirilebilir. Güvenliği sağlanan ve yaşanabilir hâle getirilen Tarsus, sadece bir askerî üs değil, aynı zamanda verimli toprakları, altyapısı ve nüfusu ile bütünleşmiş bir şehir modeli hâline gelmiştir. Dolayısıyla Herseme'nin imar ve iskân politikaları, Abbâsî devletinin uzun ömürlü yapısında şehircilik vizyonunun ne denli etkili olduğunu somut bir örnekle gözler önüne sermektedir.

2.2. Filistin Valiliği

Hârûnürreşîd ve ondan önceki halifeler döneminde Filistin'deki bazı köylerde, halkın topraklarını terk ettiği aktarılmıştır. Vergi ve haraçların halkın kazancını geçmesi ve yaşamasına imkân vermemesi köy sakinlerine başka bir çare bırakmamıştır. Bu durum Filistin'deki bazı yerleşim yerlerinin canlılığını yitirmesine neden olmuştur.

Hârûnürreşîd bu köylerin yeniden canlandırılması için harekete geçmiştir. Halife, bu köyleri imar etmesi, halkın sorunlarını çözmesi ve böylece topraklarını terk eden halkın yeniden evlerine dönmesini sağlamak üzere 178/794'te Herseme'yi vali görevlendirmiştir. Herseme ilk olarak hangi görevle geldiğini halka açıklayıp gerek toprak sahibi gerekse icar tutan çiftçileri geri dönmek üzere davet etmiştir. Topraklarına dönmeleri hâlinde vergi gibi devlete yaptıkları ödemelerde yüklerinin hafifletileceğini vaat etmiştir. Ayrıca halifeye ait araziler kayıt altına alınmış ve Müslüman ya da gayri müslim olan ilk sahiplerine toprakların işletilmesi ve ekonomiye kazandırılması üzere iadelerinin sağlanacağını söylemiştir. Halkın bir kısmı ilk zamanlarda bu davete icabet etmiş ve halka toprakları tamamıyla iade edilmiştir. Herseme'nin vaatlerini yerine getirdiği ve köyleri imar ettiği görüldükçe köy sakinlerinin sayısı artmıştır. Filistin'deki boş arazilerde gerçekleşecek iskânlarla bu toprakları işletenlerden daha az vergi alınma uygulaması, yerleşimlerin sayısını olumlu yönde etkilemiştir. Boş toprakların işletilmesi ve buralarda gerçekleştirilen toprak ıslahı gibi faaliyetlerle çiftçilik gelişmiştir. Belâzürî, bu iki kişinin bölgenin imarı, bölgeye çevre şehirlerden insan çekme çabaları ve inşâ faaliyetleri hakkında detaylı bilgi vermektedir.⁴³

⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/323; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 276-277.

⁴² Geniş bilgi için bk. Gürhan Bahadır, "Geç Antik Dönem ve Ortaçağ'da Tarsus Tarihi", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2010), 48.

⁴³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 145-146, 169-170; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/256; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-*

Abbâsîler döneminde iskân faaliyetlerinin askerî amaçlarla yapıldığı görüşü hâkimdir. Ancak Herseme Filistin’de gerçekleştirdiği iskân faaliyetlerinde toprak ıslahı, üretim ve halkın refahı gibi amaçlar güderek bunu gerçekleştirmiştir. Herseme’nin Filistin’de yürüttüğü bu faaliyetler, Abbâsî yönetiminin taşradaki ekonomik çöküş ve nüfus kaybına sadece askerî tedbirlerle değil, sosyal ve iktisadî araçlarla da müdahale ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Vergi muafiyetleri, toprak iadeleri ve yerinden olmuş halkın geri dönüşünü teşvik eden yaklaşımlar, dönemin kamu yönetimi zihniyetinde pragmatik bir sosyal politika anlayışının yer bulduğuna işaret etmektedir. Bu uygulamalar sayesinde tarımsal üretim yeniden canlandırılmış, yerleşim alanlarının sürekliliği sağlanmış ve devletin vergi tabanı korunmuştur. Aynı zamanda halk-devlet ilişkisini yumuşatan bu politikalar, Abbâsî merkezî otoritesinin meşruiyetini güçlendirmiş ve hanedanlığın uzun ömürlü olmasına zemin hazırlayan toplumsal dayanışma ve güven ortamını pekiştirmiştir. Bu yönüyle Herseme’nin icraatları, Abbâsîlerin taşrada yalnızca idarî kontrol sağlamakla kalmadığını; şehirlerin yaşanabilirliğini, üretkenliğini ve sosyal dokusunu da gözettiğini ortaya koymaktadır.

2.3. Mısır Valiliği

Herseme Filistin valisi iken Mısır’da patlak veren ciddi bir isyandan bahsedilmektedir. Bu isyanın temelinde bölgedeki yöneticinin uyguladığı ağır vergi politikaları ve topladığı haraç nedeniyle halkın ekonomik olarak büyük sıkıntı yaşaması yatmaktadır. Vergi yükü altındaki halkın giderek artan tepkisi, kısa sürede organize bir direnişe dönüşmüş ve mevcut idareciler isyanı bastırmakta yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd, duruma müdahale etme kararı almış ve 178/794 yılında Herseme b. A’yen’i güçlü bir orduyla Mısır’a göndermiştir. Herseme Mısır’a ulaştıktan sonra, bölgedeki isyanı bastırmakla kalmamış, aynı zamanda kalıcı bir düzenin tesisi için çeşitli sosyal ve idarî adımlar da atmıştır. Ek olarak Hûf bölgesine de inen Herseme, burada silaha başvurmadan halkın kendisine itaat etmesini sağlamış ve haraç toplama faaliyetini barışçıl yollarla yeniden tesis etmiştir. Bununla birlikte, bölge halkının şikâyetlerini dinlemiş, sosyal huzursuzluğa neden olan uygulamaları gözden geçirerek gerekli ıslahatları gerçekleştirmiştir. Böylece hem isyanı sona erdirmiş hem de halkın yeniden merkezi otoriteye bağlılık göstermesini sağlamıştır. Birkaç ay burada valilik yaptıktan⁴⁴ sonra aynı yıl Mısır’dan ayrılmıştır.⁴⁵ Herseme’nin siyasi hamleleri Abbâsî merkezî otoritesinin taşrada yalnızca zor kullanarak değil, toplumsal sorunlara çözüm üreten idarî yaklaşımlarla da güç kazandığını göstermektedir. Herseme’nin barışçıl çözüm stratejileri, Abbâsî devlet yapısında kamu memnuniyetine dayalı bir istikrar arayışının izlerini yansıtır ve hanedanlığın uzun ömürlü oluşunda şehir yönetimiyle iç içe geçmiş bu yaklaşımın rolünü açıkça ortaya koyar. Herseme’nin, görev yaptığı yerlerde şehir yönetimi ve toplumsal ıslahat ve halka hizmette ne kadar başarılı olduğunun merkezi yönetim tarafından takdir edildiği ve bu konudaki tecrübesinin de arttığı kaydedilmiştir.⁴⁶

2.4. İfrîkiye Valiliği

Harâc ve şınâ’at(şan’at)i’l-kitâbe, 310; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 5/304.

⁴⁴ Herseme b. A’yen’in Mısır valiliği süresi hakkında geniş bilgi için bk. Güç, *Abbâsîler Döneminde Herseme b. A’yen’in Siyasî Faaliyetleri*, 14-15.

⁴⁵ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya’kûb Kindî, *Vülâtü Mısr*, ts., 1/41.

⁴⁶ Halife, “ed-Devru’l-İdârî li Herseme b. A’yen (h.201) fi’l-Devleti’l-Abbâsiyyeti”, 475. Bu başarılı görev dönemi 179/795 senesinde Mısır’da tamamlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 277.

Herseme'nin daha önce görev yapmış olduğu şehirlerdeki başarıları Hârûnürreşîd'in onu 179/795'te İfrîkiye'ye vali atamasını sağlamıştır. Merkezden daha uzakta kalan bu şehirler pek çok isyanın çıktığı, huzursuzluğun hâkim olduğu yerlerdir. Bu açıdan gönderilen valilerin daha çok askerî özellikleriyle ön plana çıkmış olduğu ve aslen isyanları bastırmakla görevlendirildiği iddiası⁴⁷ büyük oranda gerçeği yansıtmaktadır. Bununla birlikte kanaatimizce toplumsal huzursuzlukların sadece askerî yöntemlerle değil aynı zamanda halkın ihtiyaçlarına kulak verilerek çözülmesi gerçeği Herseme'nin buraya atanmasındaki bir diğer önemli gerektir.

Herseme buraya da geniş kentsel faaliyetler başta olmak üzere hizmet üretmek, insanların güvenini yeniden kazanmak, yıkılan şehirleri, limanları ve tesisleri reforme/restore etmek için görevlendirilmiştir.⁴⁸ Büyük bir güvenle görevlendirilmekle beraber tüm yetkinin de Herseme'ye verildiğini söylemek güçtür. Zira Herseme Hârûnürreşîd'le mektuplaşarak iletişimi kesmemiş merkezden gelecek direktiflere de kararlarında yer vermiştir. Herseme Kuzey Afrika'da iki buçuk yıl boyunca yoğun bir çalışma performansı göstermiş ve hedeflerine büyük ölçüde ulaşmıştır. Önce halkın güvenini kazanmayı başaran Herseme 180/796 senesinde Münestîr olarak bilinen büyük sarayın inşasına başlamıştır. Bunu tamamlayınca Trablus şehrinde deniz kenarına sur inşa etmiştir.⁴⁹ Ancak Kuzey Afrika'da bitmek bilmez isyanlar ve muhalif hareketler neticesinde 181/797'de Herseme halifeye yazdığı mektupla görevden azlini talep etmiştir. Onun bu talebi karşısında Hârûnürreşîd Herseme'den kendisinden sonra kimin bu bölgede göreve devam edebileceğini tavsiye etmesini isteyerek iki buçuk yıl süren valilik vazifesini sona erdirmiştir.⁵⁰ Herseme, valilik görevinden azledildikten sonra Bağdat'a gelmiştir. İfrîkiye'den dönünce başkentte halifenin baş koruması olmuştur.⁵¹

İfrîkiye'de Abbâsî ailesinden herhangi bir valinin görev yapmadığı görülmektedir. Bir mevâlî olan Herseme b. A'yen'in bu problemlili bölgedeki görevinin kısa sürdüğü izlenimi uyansa da diğer valilerin görev sürelerine bakıldığında nispeten daha uzun süre makamda kaldığı söylenebilir.⁵² Bunun sebebi onun sadece askerî başarılarla yetinmeyip eyaletin ve bağlı şehirlerin imar faaliyetlerinde bulunması ve sosyal devlet anlayışını uygulama çabası olmasıdır. Herseme'nin halk tarafından sevilen, sorun çözebilen başarılı bir politikacı ve yönetici olduğu Kuzey Afrika'dan ayrıldıktan sonra ortaya çıkan hareketlerden de anlaşılmaktadır.⁵³

2.4.1. Münestîr Şehrindeki Faaliyetleri

⁴⁷ Eskin, *Abbâsîler Döneminde Valilik*, 87.

⁴⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/230.

⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/301-302; İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nis*, 62. Münestîr şehri hakkında geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/209-210.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/301-302.

⁵¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/286; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/314.

⁵² Eskin, *Abbâsîler Döneminde Valilik*, 88.

⁵³ Câhûz, *el-Burşân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-hûlân*, 484; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/302. Herseme'nin belki de bölge için ne kadar önemli bir politikacı olduğunu halife de kabul etmiştir en büyük örnek İbrahim b. el-Ağleb'in bölgeye atanmasıdır. Mısır ordusunu seçkinlerinden İbrahim b. Ağleb yanındaki 12 adamıyla Mısır şehir hazinesinde bir miktar malı alıp Kuzey Afrika'ya kaçmıştı. Buna rağmen, gelişen olaylarda Herseme onu Zab valisi olarak atamış ve ilerleyen dönemde Kayrevan'a babadan oğula geçmek üzere İbrahim b. Ağleb'in atanması için halifeyi ikna etmiştir. Böylece bölgede bitmek bilmez isyanların merkezi meşgul etmesi önlenmiştir. Geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/230; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Heyet: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 9/128-129; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 13/83-85. Ayrıca bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/7-8.

Münestîr, Tunus'un doğusunda bir sahil şehridir. Hammâme Körfezi'nin güneyinde olup batısında Sûse doğusunda Mehdiye şehirleri vardır.⁵⁴ Bir yarımada bulunan şehir Herseme'nin İfrîkiye valiliği dönemindeki faaliyetleriyle gelişme göstermiştir. Herseme burada 179/795-796'da bir ribat yaptırmış ve şehir bu ribatın etrafında gelişmiştir.⁵⁵ Bu ribata Münestîr denmesi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu ismin bir manastırdan mülhem konulduğu iddia edilmesine rağmen bölgede herhangi bir manastırın bulunmaması dikkat çekicidir. Bu yüzden ismin bölgedeki Berberîler tarafından verildiği tezi kuvvet kazanmaktadır.⁵⁶ Herseme'nin Akdeniz'den gelecek Bizans saldırılarına karşın bu yarımada askerî amaçlarla yaptırdığı Münestîr isimli ribat hem şehre ismini vermiş hem de şehrin kısa sürede gelişmesini sağlamıştır. Su depoları, bir hisar ve caminin bulunduğu bu ribat, gözetleme kuleleriyle denizden gelecek saldırılara karşı yeterince donanımlı planlanmıştır. İçerisine bir de kale inşa edilmiş ve bu hâliyle yakın sahillerde yapılan onlarca ribata ilham kaynağı olmuştur. Herseme bu faaliyetiyle şehri güvende tutmayı başarmıştır.⁵⁷ Bu ribat pek çok restorasyonla günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Herseme, 179/795-796 yılında Münestîr'de inşa ettirdiği ribatla Afrika'da ribat yapan ilk kimse olmuştur. Onun başlattığı bu faaliyetle Abbâsîler döneminde ribatlar yaygınlaşmıştır. Herseme'den sonra bölgede kısa sürede yetmişten fazla ribat inşa edilmiştir. Ribatlar arasındaki mesafenin yedi km. kadar olması bu konuda bir fikir vermektedir.⁵⁸ Sadece Trablusgarp'ta dahi çok sayıda ribatın varlığından bahsedilmiştir. Salih insanların yaşadığı bu ribatlarda⁵⁹ Kur'ân eğitimi başta olmak üzere çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiş ve bölgenin kültürel merkezleri hâline gelmiştir.⁶⁰ Münestîr'deki yönetim anlayışı Abbâsîler'in şehirlerde sadece askerî güvenliği değil, aynı zamanda sosyal ve dinî yapıyı da içeren bütüncül bir kamu hizmeti anlayışını benimsediklerini göstermektedir. Herseme'nin ribat faaliyetleri, hem merkezî otoritenin taşradaki varlığını pekiştirmiş hem de şehirleşmeyi teşvik ederek Abbâsî yönetiminin uzun vadeli istikrarına katkı sağlamıştır.

2.4.2. Trablusgarp'taki Faaliyetleri

Günümüzde Libya'nın başkenti olan bu tarihî şehir Arapça kaynaklarda Trablus olarak kaydedilmektedir. Osmanlılar, Suriye'de aynı adı taşıyan şehirle karışmasını önlemek için bu şehri daha batıda bulunduğunu gösteren bir kelime ile Trablusgarp olarak zikretmiştir.⁶¹

Herseme, İfrîkiye'ye vali atandıktan sonra önce Münestîr Sarayı'nı yaptırmış ve bundan hemen sonra aynı sene Trablusgarp'da emniyet ve imar faaliyetlerine girişmiştir. 179/796 senesinde bölgeye gelen Herseme askerlerini yerleştirmiş ve isyanları bastırarak emniyeti sağlamıştır. Halkın güvenliğini kazanmış ve hemen ardından kısmi iskân faaliyeti başlatmıştır. Herseme, Trablusgarp'ı düzene sokana kadar burada kalmıştır. Bununla birlikte isyanlar son bulmamıştır. Bu sırada Mısır'da yapılması gereken bazı asayiş

⁵⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/210.

⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/68.

⁵⁶ İsmail Yiğit, "Münestîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/8-9.

⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/210; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 14/213.

⁵⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 276-277; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/25-26; Yiğit, "Münestîr", 32/8-9.

⁵⁹ Kindî, *Vülâtü Mısır*, 1/41.

⁶⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/25-26.

⁶¹ Geniş bilgi için bk. Ahmet Kavas, "Trablusgarp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/288-291.

meseleleri için şehirden ayrılan Herseme teçhizatlarını güçlendirerek tekrar Trablusgarp'a dönmüştür.⁶² Trablusgarp'ta şehrin denize açık ve savunmasız bir konumda olduğunu fark eden Herseme, öncelikle şehirde emniyeti sağlamanın gerekli olduğuna düşünmüştür. Zira denizle şehir arasında herhangi bir savunma yapısının bulunmaması, düşman ordusunun deniz yoluyla karaya çıkarma yapmasını son derece kolaylaştırmaktaydı. Bu nedenle Herseme, ilk iş olarak şehrin deniz kıyısına surlar inşa ettirmiştir.⁶³ Trablusgarp'daki faaliyetler Abbâsîlerin taşra idaresinde uyguladığı şehircilik odaklı stratejilerin, merkezî otoritenin güvenliğini ve devamlılığını sağlama yönündeki işlevini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Herseme'nin çalışmaları, Abbâsî devlet yapısının uzun ömürlü olmasında şehir yönetiminin ve kamu hizmetlerinin ne denli belirleyici olduğunu somut biçimde ortaya koymaktadır.

2.5. Horasan'daki Faaliyetleri

Hârûnürreşîd 191/806'da Ali b. İsa b. Mâhân'ın zalimane yönetimi hakkında gelen şikâyetlere bir de o dönem bölgeyi kasıp kavuran Rafî' b. Leys isyanının da eklenmesi neticesinde İbn Mâhân'ı Horasan'dan azlederek yerine Herseme'yi atamıştır. Sözü edilen değişiklikte İbn Mâhân'ın kötü yönetiminin etkisi inkâr edilmemekle birlikte bundan daha önemli bir gerekçe Rafî' b. Leys isyanının bastırılmamış olmasıdır.⁶⁴ Herseme'nin bu göreve atanması gizli tutulmuştur. Herseme 192/807 yılında Merv'e ulaşınca İbn Mâhân'ı tutuklamış ve hem kendisini hem de ailesi, adamları ve takipçilerinin mallarına el koymuştur. Bu malların değerinin seksen milyon altına denk geldiği ve hayvanlarıyla birlikte her şeyin toplamının, bin beşyüz deveden fazla bir yük taşıdığı aktarılmıştır. İbn Mâhân'ı da başkente gönderen Herseme, halktan durumu teftiş etmek, İbn Mâhân'ın sebep olduğu sorunları gidererek haksızlıkları bitirmek ve gerekirse hesap sormak üzere orada kalmıştır. Kısa sürede adaletsiz uygulamalardan zarar görenleri mağduriyetini gidermeye başlamış ve halkla güven bağı kurmuştur.⁶⁵ İbn Mâhân'ın paraları ile halka yapılan haksızlıklar kısmen telâfi edilmiş ve halkın birlik ve beraberliği için çalışılmıştır. Bu para sosyal devlet anlayışı örneğinde halka hizmet olarak dönmüş ve İbn Mâhân'ın haksızlıkları kısmen giderilmiştir.

2.6. Hulvân'daki Faaliyetleri

194/810 senesine gelindiğinde Emîn ile Me'mûn arasında iktidar kavgası başlamış ve Herseme Me'mûn'dan yana taraf tutmuştur. Nitekim bu mücadele alanlarından birisi de Hulvân şehri olmuştur. Herseme Emîn'in ordusuyla mücadele etmek için Hulvân'a doğru hareket etmek üzere Me'mûn tarafından görevlendirilmiştir. Burada Emîn'le mücadele etmek üzere daha önce halife tarafından atanan Tâhir ise yine halifenin emriyle Ahvâz'a görevlendirilmiştir. Nitekim göreve başlayan Herseme, Hulvân'a ilerlerken güvenliği sağlamak ve şehri güçlendirmek amacıyla stratejik adımlar attığına dair bir bilgiyle karşılaşmıştır. Ancak bu bilgilere Suriyeli Şîîler'in son dönem müctehidlerinden ve tarihçi olarak bilinen Muhsin el-Emîn'in (ö. 1952) İsnâaşeriyye Şîası'nın imamları ve

⁶² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/25-26.

⁶³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 11/24.

⁶⁴ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 391; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/326-328; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/107; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbârü'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1/88-89. Hârûnürreşîd Herseme'ye bir mektup yazmıştır. Bu mektupta onun nasıl bir politika izleyeceğini belirtmektedir. Geniş bilgi için bk. Alî b. Zâfir, *Ahbârü'd-düvelü'l-münkaftâ'a*, 2/332.

⁶⁵ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 391; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 8/326-329; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, 4/5-6; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/377-380; Müellifi Meğhul, *el-'Uyûnü'l-hadâ'îk fi ahbârü'l-hakâ'îk*, 3/314-317. Râfî' b. Leys hakkında geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/35.

ileri gelenlerinin biyografisine dair yazdığı eseri *A'yanü's-Şî'a* isimli eserde karşılaşılmıştır. Müellifin mezhebi eğilimi ve söz konusu bilgileri temel kaynaklarda bulamamamız göz önünde bulundurularak dikkatli değerlendirilmesi gereken bu rivayetlere göre, Herseme Hulvân'a giderken güzergâh üzerindeki geçitlerde ve dağlık bölgelerde gözlemeyi kurdurmuş, kentteki güvenlik ve idarî sorunlara karşı da çeşitli imar faaliyetleri yürütmüştür. Bu doğrultuda şehirde karakollar ve gözlemeyi inşa ettirerek hem emniyeti sağlamış hem de bölgenin idaresini kolaylaştırmıştır.⁶⁶

Sonuç

Abbâsîlerde askerî başarı merkezli yönetici anlayışı nedeniyle valilik görevleri genellikle komutanlara verilmiştir. Bu durum, bürokraside askerî kimliğin öne çıkmasına ve yöneticilerin çoğunlukla bu yönleriyle tanınmasına yol açmıştır. Herseme b. A'yen de bu çerçevede bilinen bir isim olmakla birlikte, görev yaptığı şehirlerde yürüttüğü imar ve kamu hizmetleriyle öne çıkmıştır. Bu çalışma, Herseme'nin yalnızca askerî başarılarıyla değil, güvenlik, altyapı ve halk yararına yönelik uygulamalarıyla da Abbâsî taşra idaresine önemli katkılar sağladığını ortaya koymuştur. Daha çok askerî yönüyle bilinen Herseme'nin bu hizmetleri üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Araştırmamız Abbâsîlerin şehir ve belediyeçilik hizmetleriyle paralel işleyen devlet yapısının hanedanlığın ömrüne olan katkısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Herseme gittiği şehirlerde öncelikle güvenliğin sağlanması için çaba göstermiştir. Dışardan gelecek saldırılara karşı tedbir almış ve imar faaliyetlerinde şehir çevresine ve deniz kıyısına ördürdüğü surlar, burçlar ve emniyet noktalarını diğer projelerden önceye almıştır. Harici saldırılara karşı alınan tedbirleri içi isyanlara karşı yürüttüğü politikalar izlemiştir. İç huzurun sağlanmasına verdiği önemin merkezle sorun yaşayan İbrahim b. Ağleb'e bölgede görev vermesi, ardından halifeye onun isyanların bitmediği İfrîkiye'nin batısında vali olarak görevlendirmesindeki ısrarı en güzel örnektir. Nitekim Hârûnürreşîd'in bu konuda ikna olması Herseme'nin halife nezdindeki güvenini göstermektedir. Ayrıca böylesi bir konuyu halifeye açmış olması onun halifeyle olan ilişkisindeki dürüstlük ve şeffaflığını da ortaya koymaktadır. Bu atamayla kısa vadede Herseme haklı çıkmıştır. Zira bu kararlar merkezi, İfrîkiye ve batısındaki bitmek bilmez isyanlarla meşgul olmaktan kurtarıırken halkın kendi istediği bir yöneticiyle birlikte yaşamasının önünü açmıştır. Neticede iç ve dış tehlikelere aldığı tedbirlerden sonra ise şehir halkının yaşam kalitesini arttıracak refah seviyesini yükseltecek şehrin kalitesini arttıracak projeleri hayata geçirmiştir. Münestîr Sarayı-Ribatı gibi faaliyetleri sadece şehri değil çevresini de geliştirmiş ve asırlar boyunca kullanılan hizmetler olmuştur. Ayrıca kendisinden sonra onlarca ribatın yapılmasını teşvik etmiş, bu yapılan ribatlara örnek olmuştur. Yine Trablusgarp'ta deniz kenarına yaptırdığı duvarın şehrin denizden gelecek saldırılara karşı sağladığı güven şehirleşmenin hızını arttırmıştır. Halka zulmetmiş valilerin ardından göreve geldiğinde halkın uğradığı adaletsizlikleri gidermiş ve haksızlıkla ellerinde alınan malların dağıtılmasını sağlamış ve hem adil hem de sosyal devlet anlayışı gereğine uygun davranmıştır. Tarımsal faaliyetlerde halkı teşvik etmiş ve onlara yardımcı olmuştur. Böylece halka ve devlete ekonomik katkı sağlamıştır.

Görev yaptığı yerlerde idarî, imar-iskân faaliyetleri, askerî ve vergi-haraç işleri için kimi zaman birilerini görevlendirmiş kimi zaman bu işleri bizzat üstlenmiştir. Genelde halifelerin bu görevler için ayrı bir kişi atadığı görülmele birlikte Herseme'nin vazife

⁶⁶ Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin el-Emîn, *A'yanü's-Şî'a*, thk. Hasan el-Emin (Beyrut: Dârü'l-Meârif, 1983), 2/24.

aldığı yerlerde böyle bir atama kaydedilmemiştir. Halifenin Herseme'yi tam yetkili görevlendirdiğini anladığımız bu durumlarda, gerektiğinde görevlendirilmeler bizzat Herseme tarafından yapılmıştır.

Beş halifeyle çalışmış olan Herseme hepsinin de kendisine tevdi ettiği görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Herseme hakkında kaynaklara yansıyan herhangi bir halk şikâyetine rastlanmamıştır.

Herseme'yle ilgili bir diğer tespitimiz onun valilik sürelerinin kısa olmasıdır. Çoğu zaman görev yaptığı yerde bir süre kaldıktan sonra azlini isteyerek ayrılmıştır. Onun görev sürelerinin kısa olması Herseme'nin başarısızlığıyla değil, kanaatimizce en başta bir sorunu çözmek üzere atamasının yapılmasıyla ilgilidir. Bir sorun için gönderilmiş ve sorunun çözülmesinin akabinde de tabii olarak görevinden ayrılma talebi gelmiştir. Bu yüzden hiçbir yerde uzun kalmamıştır. Herseme, Abbâsî devletinin yolunu tıkamaya başlayan engellere ve sorunlara uygun çözümler geliştirmiş ve biten her isyanın ve sorunun ardından bölgeden çoğu zaman kendi isteğiyle kimi zaman da başkentin kararıyla ayrılmıştır. Halife tarafından görevden azledilmesi başka bir yerde ona olan bir ihtiyacın ürünüdür.

Neticede pek çok askerî başarısıyla da bilinen Herseme esas itibarıyla imar ve inşaa faaliyetleriyle de tarihte yerini almıştır. Onun hizmetleri belki de halktan aldığı övgü ve takdirin yanında bazı siyasi mahfillerin kendisine duyduğu öfkeyi tetiklemiş, öldürülmesiyle sonuçlanan bir dizi hadisenin gerçekleşmesine neden olmuştur. Onun öldürülmesi ve diğer bazı hadiseler nedeniyle halk bu duruma sessiz kalamayarak başta Bağdat olmak üzere bazı şehirlerde isyan çıkmıştır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Abbâdî, Ahmed Muhtâr. *fi't-Târîhi'l-'Abbâsî ve'l-Endelüs*. Beyrut: Dârü'n-Nehzatî'l-Arabiyye, 1976.

Alî b. Zâfir, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn. *Aḥbârü'd-düveli'l-münkaṭı'a*. thk. İsam Mustafa Hezâyime. İrbid: Dârü'l-Kindî, 1999.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûḥu'l-büldân*. Beyrut: Dârü ve Mektebetü Hilâl, 1988.

Câhiz, Ebü Osmân Amr b. Bahr. *el-Burşân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1990.

Can, Mesut. *Abbâsî Geleneğinde Sâsânî-Fars Tesiri Fazl b. Sehl Örneği*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.

Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *el-'Aşrû'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*. Kahire, 1966.

Dîneverî, Ebü Hanîfe Ahmed b. Dâvûd. *el-Aḥbârü't-ṭivâl*. thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1960.

Ebü'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî. *el-Muḥtaşar fi aḥbârî'l-beşer*. Kahire: Dârü'l-Fikir, 1986.

Eskin, Ümit. *Abbâsîler Döneminde Valilik*. ed. Hakan Temir. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Güç, Hüseyin. *Abbasîler Döneminde Herseme b. A 'yen'in Siyasî Faaliyetleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Gürhan Bahadır. "Geç Antik Dönem ve Ortaçağ'da Tarsus Tarihi". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2010), 39-60.

Halîfe b. Hayyât, Ebü Amr. *et-Târîḥ*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1977.

Halîfe, Hennâ Kâzım. "ed-Devru'l-İdârî li Herseme b. A'yen (h.201) fi'd-Devleti'l-Abbâsiyye". *Mecelletü'l-Üstâz* 210 (2014), 473-490.

Hasen, Kasım. "Herseme b. A'yen (h. 200), Sîretühü ve İshâmühü fi's-Siyâseti'l-Abbâsiyyeti". *Mecelletü's-Sâmerrâi* 5/16 (Ağustos 2009), 40-66.

Hûi, Âyetullâh Ebü'l-Kâsım b. Alî Ekber b. Hâşım Mûsevî. *Mu'cemü ricâlî'l-ḥadîṣ ve taḥṣîlü ṭabaḳâti'r-ruvât*. nşr. Muhammed Saîd et-Turayhî. Necef: Mektebetü'l-Fikr, ts.

İbn Ebü Dînâr, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Kâsım. *el-Mü'nis fi aḥbârî İfrîkiyye ve Tûnis*. Beyrut: Dârü'l-Mesîre, 1993.

İbn Habîb, Ebü Ca'fer Muhammed. *el-Muḥabber*. thk. Ilse Lichtenstädt. Beyrut: Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, ts.

İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve divânü'l-mübtade' ve'l-ḥaber fi eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarâhüm min-zevi's-sultânî'l-ekber*. thk. Halil Şehhâde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân mimma şebete bi'n-naḳl evi's-semâ' ev eşbetehü'l-'ayân*. thk. İhsan Abbas.

Beyrut: Dârü Sâdır, 1900.

İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. nşr. G. S. Colin – E. Lévi-Provençal. Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 3. Basım, 1983.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Kahire: Dârü'l-Fikir, 1986.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Uyûnü'l-aḥbâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb. *Tecâribü'l-ümem ve te'âḳübü'l-himem*. thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî. Tahran: Sürûş, 2000.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. Mısır: Dârü'l-Kütüb, ts.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997.

İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigoriyus b. Tâciddîn. *Târîhu muhtaşari'd-düvel*. thk. Antuvan Sâlihânî el-Yesûî. Beyrut: Dârü's-Şark, 1992.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1986.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *Me'âşirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. Kuveyt: Matbaatü'l-Hükûmeti'l-Kuveyt, 2. Basım, 1985.

Kavas, Ahmet. "Trablusgarp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/288-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'küb. *Vülâtü Mısr*, ts.

Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec. *Kitâbü'l-Ḥarâc ve şmâ'at(şan'at)i'l-kitâbe*. Bağdat: Dârü'r-Reşîd, 1981.

Makdisi, el-Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târîh*. Port Said: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, ts.

Mes'ûdî, Alî b. el-Hüseyn. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah es-Sâvî. Kahire: Dârü's-Sâvî, ts.

Muhsin el-Emîn, Ebû Muhammed el-Bâkır. *A'yânü's-Şî'a*. thk. Hasan el-Emin. Beyrut: Dârü'l-Meârif, 1983.

Müellifi Meçhul. *el-Uyûnü'l-hadâ'ik fi ahbâri'l-hakâ'ik*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsnâ, ts.

Rufâî, Ahmed Ferid. *Asrû'l-Me'mûn*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 3. Basım, 1928.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Beyrut: Dârü't-Türâs, 1968.

Tenûhî, Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed. *Nişvârü'l-muḥâḍara ve ahbârü'l-müzâkere (Cevâmi'u't-tevârih)*. Dımeşk, 1930.

Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer. *Târîhu'l-Ya'kübî*, ts.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu‘cemü’l-büldân*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1995.

Yiğit, İsmail. “Münestîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Zebîdî, Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Heyet. Kahire: Dârü’l-Hidâye, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*. thk. Heyet. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-(tabakâtü’l-)meşâhîr ve’l-a‘lâm*. thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1993.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A‘lâm*. Beyrut: Dârü’l-İlm-i li’l-Melâyîn, 2002.